
OD SUBVERZIVNOGA DO MASOVNOGA I MANIFESTNOGA (izložbe u organizaciji komunističkih odbora za kulturu u Hrvatskoj od 1943. do 1948.)

IM 50, 2019.
IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE
MUSEUM THEORY AND PRACTICE

mr.sc. SNJEŽANA PAVIČIĆ □ Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

Nekoliko izložaba održanih u Hrvatskoj od 1943. do 1948., iniciranih i podržvanih od komunističkih odbora za kulturu Hrvatske i Jugoslavije, svjedoče o izravnom uplitanju politike u kulturu i o eksplicitnom funkcionalnom okviru u kojemu je kultura tada bila. Poneke su izložbe nastale kao rezultat izravnog protesta umjetnika, a većina je bila sadržajno povezana s drugim pratećim kulturno-umjetničkim događanjima. Sve su izložbe, dakako, svjedočile o kontinuiranom djelovanju likovnih umjetnika. Razumljivo je da je u uvjetima nestabilne i konfuzne društveno-političke situacije rata i poraća u svim segmentima društvene proizvodnje prevladavao „politički” kôd, no i u tome postoje razlike koje ćemo ovim prilogom nastojati sažeto prikazati. Komentirajući osnovne smjernice na primjerima nekoliko izložaba, tj. registrirajući njihove teme, interpretacije ili prateće tekstove u katalogima, može se uočiti dominantna propagandno-ideološka usmjerenost i namijenjenost programa širokim narodnim masama, ali i drugi aspekti poput shvaćanja izložaba kao svojevrstne materijalne pomoći koja se ostvarivala prodajom umjetnina. Osim toga, gotovo su sve izložbe bile putujuće te su organizirane na mnogim mjestima. U rasponu od subverzivnoga, ilegalnoga, pa i dobrotvornoga, do reprezentativnog obilježja, od skromne, ilegalne izložbe održane u privatnom splitskom stanu kipara Marina Studina 1943., do velikih putujućih „sinteznih” izložaba i „svih zajedničkih naroda Jugoslavije”, ili pak do razmjenskih izložaba iz „bratskoga” SSSR-a 1947. – sve te izložbe nude niz interpretativnih mogućnosti i uvida u širi društveni kontekst u kojemu su nastajale.

Prva intrigantna izložba izrazito protestne naravi jest *Izložba slika i kipova* koju su pripremili hrvatski umjetnici antifašisti početkom travnja 1943. u Splitu kao reakciju na izložbu *Mostra d'Arte* u organizaciji talijanskoga fašističkog Instituta za kulturu. Istraživanje Nevenke Bezić-Bozanić, koja je u arhivima i putem razgovora sa svjedocima tog vremena prikupila mnogo podataka o toj izložbi, korist se i u ovom tekstu. Pod pokroviteljstvom gradskoga Narodno-oslobodilačkog odbora, izložba je otvorena 6. travnja 1943. u privatnom stanu kipara Marina Studina u Tartaglinoj ulici 15 (danas Zvonimirova 9). Ulaz na tu konspirativnu izložbu bio je dopušten samo s lozinkom, a poslove „kustosa” obavljale su

kiparova supruga i kći. Na zidovima tog privatnog stana bilo je izloženo oko 80 radova, među ostalima djela Antuna Zupe, Vjekoslava Paraća, Nikole Ignjatovića, Ljubomira Nakića, Rudolfa Sablića, Ive Lozice, Marina Studina i Ive Tijardovića, a povremeno su pristizala i djela drugih umjetnika. Samo za nekoliko mjeseci izložbu je vidjelo oko dvije tisuće posjetitelja, a bila je i prodajna. Otkupljene su se slike odmah odnosile kupcu i zatim je na ispražnjeno mjesto postavljano novo djelo. Kako je isticano u onodobnom tisku, najčešće u *Slobodnoj Dalmaciji*, i kako je često izjavljivao sam kipar Studin, ta izložba, nadahnuta NOB-om, trebala je pokazati kako se i uvjetima fašističke okupacije može djelovati i stvarati angažirane programe. Osim hrabrosti iskazane sudjelovanjem umjetnika na izložbi, njome su prikupljena respektabilna sredstva kao materijalna pomoć NOF-u, a i samim su autorima privremeno olakšani teški i oskudni životni uvjeti. Kao digresiju za razmišljanje valja spomenuti da se 1943. na suprotnome fašističkom političkom polu, u organizaciji kulturnih predstavnika NDH, priređuje i održava velika reprezentativna *III. Izložba hrvatskih umjetnika* u Zagrebu u Umjetničkom paviljonu, a izvan zemlje izložbe u Berlinu Beču i Bratislavi.

Druga instruktivna izložba u organizaciji antifašističkih odbora održana je sljedeće godine i bila je dio velike manifestacije priređene za vrijeme Kongresa kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom od 25. do 27. lipnja 1944. Kongres je bio kulminacija angažmana humanističke, lijeve inteligencije u Hrvatskoj od kraja Prvoga svjetskog rata do održavanja Kongresa. Bio je to jedinstveni događaj u porobljenoj Europi na kojemu su zajedno sudjelovali profesori, znanstvenici, pisci, pjesnici, skladatelji, glumci, redatelji, a uz njih i amateri.

U počasno predsjedništvo tada su imenovani maršali, predsjednici, pisci, generali, književnici, znanstvenici, kipari, među kojima su bili i Staljin, Churchill, Roosevelt, Tito, Nazor, Eduard Beneš, Josip Vidmar, Koča Popović, Aleksej Tolstoj, H. G. Welles, Thomas Mann, Vanda Vasiljevska, Božidar Maslarić, Zdenek Nejedly, Louis Adamić, Todor Pavlov, Artur Toscanini, Antun Augustinčić i dr. U pozivu za Kongres Vladimir Nazor je napisao:

I taj zov dolazi iz šume, iz te naše pouzdane i čudotvorne partizanske šume, dok je narodni ustanak još u jeku, oslobodilačka borba još nedokončana.

Na Kongresu su održani referati o književnosti, kazalištu, glazbi, likovnoj umjetnosti, znanosti i arhitekturi. Pojedini su tekstovi bili krajnje pojednostavnjeni, ali treba respektirati činjenicu da su pisani u improviziranim uvjetima, u šumi i prirodi, izravno iz glave, bez enciklopedija, leksikona, priručnika... U programu Kongresa svoja su izlaganja kao svojevrсни evaluacijski doprinos održali i sami likovni umjetnici. Vanja Radauš održao je predavanje *O likovnoj umjetnosti*, Miro Ostrogović *O arhitekturi*, Franjo Mraz *O razvitku seljačkog slikarstva i književnosti*, a Ivo Čaće *O narodnom samoaktivizmu u umjetnosti*. Bili su zastupljeni i tekstovi s područja drugih kulturno-umjetničkih aktivnosti, pa je tako Petar Lasta govorio o književnosti, tema Mladena Ivekovića bila je publicistika, kazalište u NOB-u obradio je Djoka Petrović, a o glazbi je izvjestio Miroslav Spiller. Ivan Supek iznio je sažetak o razvoju prirodnih znanosti.

Sva su izlaganja zabilježena u brošuri *Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske*, 25. – 27. lipnja 1944., u izdanju „Vjesnika” jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske. Na popratnoj izložbi u Topuskome radove je izložilo 13 umjetnika: Zvonko Agbaba, Ive Čaće, Vilim Čerić, Lela Čermak, Marijan Detoni, Vjekoslav Krupa, Franjo Mraz, Edo Murtić, Zlatko Prica, Vanja Radauš, Stjepan Rajković, Vjekoslav Rukljač i Petar Šimaga.

U vrijeme Kongresa pripremane su skice za kasnije, u studenome otisnuto antologijsko djelo – grafička mapa *Jama*, nastala prema poemi Ivana Gorana Kovačića, koju su ilustrirali Edo Murtić i Zlatko Prica. Svakako treba istaknuti i još jedno djelo velikih dimenzija – fresku koju su za tu priliku radili Zlatko Prica i suradnici.

O zbivanjima u Topuskome i tada održanoj izložbi objavljeno je za vrijeme rata i nakon njega mnogo osvrti, a sve je memorirano na izložbama i u izdanjima uz važne obljetnice. Jedna od izložaba održana je 1984., kada je Dolores Ivanuša, kustosica Muzeja revolucije naroda Hrvatske, priredila svojevrсну rekonstrukciju izložbe, tada bez kataloga, a zatim je na drugoj izložbi početkom 1990-ih također aktualizirala temu Topuskog, što je za ondašnju političku situaciju opće stigmatizacije NOB-a bilo hrabro i znakovito.

Zatim slijedi niz poznatih izložaba organiziranih potkraj 1944. i početkom 1945. u Dalmaciji pod zajedničkim nazivom *Izložbe slikara partizana*. Prva je takva izložba održana u Srednjoj palači Botičeve poljane u Splitu 23. prosinca 1944. – 10. siječnja 1945., zatim u Radničkom domu u Dubrovniku, pa u Dvorani Jedinostvene narodno-oslobodilačke fronte u Šibeniku, u Gradskoj čitaonici u Zadru, a potom, sredinom ljeta, u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, pa u zgradi bivše Hrvatske čitaonice na Korzu u Rijeci te u Jakopičevu paviljonu u Ljubljani. Na tim su izložbama, djelomično izmijenjenih sadržaja, prezentirani mnogobrojni radovi umjetnika sudionika antifašističke borbe svih generacija, od starijih „zemljaša” do mladih, još nepoznatih umjetnika pred kojima je tek bila karijera. Predgovore u katalogima pisali

su književnici Jure Franičević Pločar i Vjekoslav Kaleb. Gostujući u Zagrebu s 212 izlagača, izložba je svečano otvorena u reprezentativnom prostoru Umjetničkog paviljona, i to pod pokroviteljstvom AVNOJ-a. Ideološki intoniran tekst kataloga za tu je priliku napisao Vladimir Nazor. U razdoblju od mjesec dana, od 20. lipnja do 20. srpnja 1945., izložbu je vidio velik broj posjetitelja, a prema svakodnevnom izvještavanju u aktualnom tisku, riječ je o više od 16 000 ljudi.

Važna je spomena i prva poslijeratna izložba karikatura koju je otvorio arhitekt Neven Šegvić u Etnografskome muzeju u Splitu, koja je unatoč kratkom trajanju, od 20. do 26. listopada 1945., bila dobro zapamćena. Prije svega, bila je posebna i po tome što se nije koristila samo muzejskim prostorom već i dijelom vanjskog prostora Narodnog trga, gdje je ostvareno izravno obraćanje narodu. Osim toga, uz izložbu je tiskana mapa ilustracija u nakladi od 5500 primjeraka. Unutar mape bili su razni karikaturni prikazi „stare Jugoslavije”, „raspada monarhije”, „cirkusa monarhije” i drugih sličnih prizora pod zajedničkim nazivom *Monarhija Robija – Nema povrataka na staro*. Njezini su autori Ante Franičević, Antun Zupa, Josip Botteri, Živko Kljaković, Nikola Ignjatović, Ivan Joko Knežević, Cvijeta Job, Božidar Matas, Vanja Žanko, Milan Tolić, Ranko Tolić, Mate Razmilović te Ivan Sikavica. Izložba i mapa bile su svojevrсна antipacija jednoga iznimnog događaja upriličenoga 12. studenog 1945., kada su Splitom prodefilirale gigantske karikaturne maske s grotesknim prikazima figura poraženih hrvatskih i srpskih političara, među njima Ante Pavelića, Milana Grola, Petra Karadorđevića, Draže Mihailovića, Vladka Mačeka i drugih. „Groteskna večer”, kakvom su taj događaj opisivali u onodobnom tisku (u *Slobodnoj Dalmaciji* i *Glasi Slavonije*), čiji su performer bili splitski likovni umjetnici kojima su se pridružili glumci Narodnog kazališta, bio je pravi masovni teatar u kojemu su tisuće okupljenih veselo pratili reflektorima osvjetljenu povorku gurajući je sve do obale, uz glasno uzvikivanje parola koje su poticali kazališni glumci. Na kraju su, kako i priliči takvoj „fešti”, uz svakojaka pogrdna izrugivanja svi negativci spaljeni. Bila je to lomača za pamćenje, snažne vizualne i zvučne ekspresije. Nakon Splita izložba je održana u Dubrovniku i Šibeniku.

Osim izložaba u Hrvatskoj, valja spomenuti *Izložbu narodne umjetnosti i zanata El Shatt*, koja je održana u lipnju i srpnju 1944. u pustinji El Shatta, a zatim je pre-seljena u Kairo, u Société Royale des Ingénieurs, te u Aleksandriju. Bio je to još jedan oblik aktivnosti kojim je Komunistička partija pridonosila prilagođivanju izbjeglica iz Hrvatske u pustinjskim uvjetima, kao i populariziranju svojih političkih poruka. Na tim su egipatskim izložbama osim etnografske i dokumentacijsko-povijesne građe prezentirani i radovi likovnih umjetnika, među kojima su bili zapaženi crteži Živka Kljakovića (brata poznatog slikara Joze), koloristički žive slike Kuzme Vitaljića, akvareli Ljube Nakića i ekspresionističke kompozicije Rudolfa Bunka. I ta je, kao i prethodne izložbe, bila prodajna.

Sredinom 1945. izložba je priređena u Splitu, u Osnovnoj školi na Manušu, a od studenoga do prosinca bila je postavljena i u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu.

U duhu novoga poslijeratnog političkog preustroja Hrvatska je kao dio Jugoslavije na različite načine izravno participirala u izložbenim i kulturnim programima, a njihov je poznati cilj bila masovnost, populizam, razumljivost, realističnost, simplifikacija i sveobuhvatnost.

Prva velika izložba nakon rata priređena je potkraj 1946. u Beogradu i naslovljena je *Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX. i XX. stoljeća*. Baš kao što je u tisku najavljivana, bila je to *prva velika zajednička umjetnička manifestacija naših naroda, ne samo od oslobođenja naše zemlje već uopće prva ove vrste u povijesti Jugoslavije*.

Glavni pokrovitelj i organizator bio je Komitet za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ. Kako je zabilježeno u katalogu, bio je to prvi zajednički nastup, tj. zajednički pregled *namijenjen bratskim slavenskim narodima* jer, kako je navedeno, u staroj Jugoslaviji za to nije bilo ni zanimanja ni uvjeta. Iz uvodnog teksta očituju se eklatantni politički ciljevi izložbe: *Naše zajedničko stremljenje ogleda se u političkom i kulturnom životu, cilj je sve dublje upoznavanje naših naroda*. Bila su izložena mnoga djela, *najviše iz povijesti građanske umjetnosti od kraja 18. st. do danas*. Od autora iz Hrvatske među ostalima su bili zastupljeni slikari Stroy, Karas, Babić, Miše, Tartaglia, Job, Tiljak, Uzelac, Junek, Plančić, Postružnik, Hegedušić, Motika, V. Parać, Detoni, Mezdjić, Šohaj, Mujezinović, Šimunović, Mraz, Stupica, Gliha, Generalić, Prica; slikari i grafičari Krizman, Rački, Kraljević, Herman, Tomašević, Jakac, Šimunović, Mraz, Postružnik, Motika, Parać, Detoni, Svečnjak, Mujezinović, Baće, Šimaga, Prica, Reiser, Kinert te kipari Frangeš, Dešković, Meštrovic, Rosandić, Kršinić, Augustinčić, Radauš, Perić, Radovani, Bakić, Kantoci, Lozica, Kerdić. Iako je tekst ponajprije ideološki obojen i propagira čista i zdrava *realistička shvaćanja*, ipak su navedena i djela *koja ne izlaze iz okvira umjetničkog formalizma*.

Iz strukture kataloških podataka očita je kronološko-stilska podjela na cjeline *Klasicizam, Biedermeier, Rani građanski realizam, Romantika, Građanski realizam, Akademski realizam, Historijsko reprezentativno slikarstvo, Impresionizam, Psihološki portret, Od 1. sv. rata do danas*.

Već sljedeće, 1947. godine, poslije Beograda, izložba je od 1. siječnja do 1. veljače gostovala u Zagrebu, u Modernoj galeriji i Umjetničkom paviljonu, potom u Ljubljani, a zatim u drugim gradovima *bratskih stranih zemalja*: Moskvi, Lenjingradu, Bratislavi, Pragu, Varšavi i Krakovu. Nakon gostovanja u Puškinovu muzeju u Moskvi, prof. M. S. Rodionov u *Vjesniku* je objavio osvrt na izložbu u kojemu je istaknuo pejzažno slikarstvo te portrete Vjekoslava Karasa. Prepoznato je također *oštro osjećanje sadašnjosti* u djelima Đorđa Andrejevića Kuna, Ismeta Mujezinovića, a Meštrovića je katkad uspoređivao s

Donatellom. O izložbi su naveliko pisali i domaći kritičari, posebno Grga Gamulin, Zdenko Vojnović i Duško Kečkemet.

U Zagrebu je iste, 1947. godine ugošćena još jedna izložba izrazito ideološke prirode i „čvrstih namjera“, ali s prezentacijom „uzoraka“ prema kojima su dalje trebali nastaviti raditi naši umjetnici. Umjetnine su posuđene iz fundusa prestižne državne Tretjakovske galerije u Moskvi i iz drugih muzeja SSSR-a. Bila je to *Izložba radova sovjetskih slikara Aleksandra Gerasimova, Sergeja Gerasimova, Aleksandra Dejneka, Arkadija Plastova*. Suorganizatori su bili Komitet za umjetnost i kulturu pri vladi FNRJ, Društvo za kulturnu suradnju Jugoslavije sa SSSR-om, Svesavezno društvo za kulturne veze sa inostranstvom te Komitet za umjetnost pri ministarskom savjetu SSSR-a.

U organizacijskom odboru bili su, među ostalima, Antun Augustinčić, Božidar Jakac i Đorđe Andrejević Kun. U tekstu kataloga isticalo se kako *sovjetska umjetnost živi životom naroda Sovjetskog Saveza*. Uz usmjeravanje pozornosti na opuse prezentiranih umjetnika, uvodno je napomenuto kako je to slikarstvo rezultat tradicije *peredvižnjaka*. Iz opusa Aleksandra Gerasimova, koji je nastavio slikati u tradiciji građanskog slikarstva, osim mrtvih priroda bili su izloženi portreti, među njima i *Portret Staljina*. Sergej Gerasimov bio je zastupljen i slikama *Kolhozni čuvar* i *Kavkaz*. Ukrajinac Aleksandar Dejneka, inače prepoznatljiv po djelima veće stilizacije, predstavljen je slikama pejzaža i ruševina *Sevastopol* i *Na prilazima Moskve*. Arkadij Plastov, nastavljajući historijskog slikarstva, izložio je slike *Ka partizanima*, *Prvi sneg*, *Nemac je preleteo* i druga djela.

O izložbi su pisali mnogi, a u Hrvatskoj je najviše priloga objavio Grga Gamulin, tadašnji načelnik Odjela za kulturu i umjetnost u Ministarstvu prosvjete NRH te nacionalni politički komesar za kulturu i umjetnost.

Za usporedbu s tom izložbom, valja napomenuti da je iste, 1947. godine održana samostalna izložba Ivana Meštrovića u Metropolitan muzeju u New Yorku, a predsjednik Eisenhower uručio mu je dekret kojim je postao američki državljanin. Iste je godine u srpnju s glavnoga zagrebačkog trga uklonjen spomenik Jelačiću, a na drugom kraju zemlje, na Batinskoj skeli, podignut je, pak, *Spomenik Crvenoj armiji* čiji je središnji obelisk, visok tridesetak metara, postao „svjetionikom“ novih težnji.

Za ilustraciju kaotičnog stanja naše umjetnosti i ideološkog pritiska kojemu je umjetnost bila izvrgnuta u poslijeratnom razdoblju indikativna je *IV. izložba ULUH-a*, održana 1948. u Okruglom paviljonu u Zagrebu. Uvodni tekst kataloga, koji počinje riječima *U čast Drugog kongresa Komunističke partije Hrvatske*, a nastavlja se konstatacijama o čvrstome ideološkom diskursu, zapravo je poduka, kratki tečaj o aktualnom društveno-političkom stanju. Jer, kako piše nepoznati tekstopisac, *stari svijet se ruši, a na njegovim razvalinama podiže se novo socijalističko društvo*. Tek nakon dužega ideološ-

kog pleoajea, u tekstu kataloga počinje se pojavljivati riječ *umjetnost*: *Polazeći od pretpostavke o egzistenciji umjetnosti i njezinoj evoluciji mimo historijskog zbivanja, umjetnost „Zapada” je postala plijenom društvene ideološke atmosfere.*

Ono što određuje umjetnost Zapada jest skepticizam, misticizam, agnosticizam, apstrakcija i metafizika. Kao suprotnost toj „dekadentnoj” umjetnosti, dalje se u predgovoru navodi: *U SSSR-u i u zemljama narodne demokracije, pitanje progressa umjetnosti postavlja se sa dijalektičko-materijalističkog gledišta predviđajući renesansu umjetnosti putem revolucionarnog preobražaja društva.* Kao jedini pravi pristup preporučuje se, dakako, socijalistički realizam. U kojim se teoretskim i praktičnim oblicima taj realizam dalje manifestirao i interpretirao (od Greenberga, Groya i ostalih pisaca), predmet je neke druge rasprave. Ovdje još valja napomenuti da 1948. Jugoslavija, pa time ni Hrvatska, nije bila zastupljena na Venecijanskom bijenalu, a u jugoslavenskom paviljonu održana je izložba Oskara Kokosche i palestinske umjetnosti. Iste je godine Peggy Gugenheim prvi put prezentirala svoju kolekciju umjetnina.

Primljeno: 1. svibnja 2019.

LITERATURA

1. *Ilegalna izložba likovnih umjetnika u Splitu 1943. godine.* Zbornik IHRP Dalmacije 3. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1975.
2. Bezić-Božanić, Nevenka. *Izložbe umjetnika partizana u Dalmaciji, Hvarska konferencija 1943 – 1973.* Split, Čakavski sabor, 1976.
3. Bezić-Božanić, Nevenka. *Splitski likovni umjetnici u narodnooslobodilačkoj borbi, Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.* Split: IHRP Dalmacije, 1981.
4. Fisković, Cvito. *Izložba umjetnika partizana u Splitu. Slobodna Dalmacija II/1944.* (br. 97, 24. XII.), Split, 1944.
5. Fisković, Cvito. *Partizanski spomenici.* Split: Slobodna Dalmacija, 1945.
6. Gamulin, Grgo. *Uz idolatriju Cezannizma. Republika, II (1946.) 1, Zagreb, 1946.*
7. Gamulin, Grgo. *Zapisi iz 1949. Republika br. 10-11, Zagreb, 1949.*
8. Ivanuša, Dolores. *Umjetnost brvatskog antifašističkog otpora.* Katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 1994.
9. *Izložba umjetnika partizana, 1944./45.* Katalog izložbe. Split: Kulturno-umjetnički otdjel ZAVNOH-a, Klub kulturnih radnika Hrvatske, 1944./45.
10. Jirsak, Libuše; Šrepel, Ivo. *Dokumenti, vrijeme, sudbina.* Zagreb: Moderna galerija, 2010.
11. Manojlović-Pintar, Olga. *Uproravanje ideologije.* Zbornik radova *Dijalog povjesničara-istoričara 10-1.* Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann i Zajednica istraživača Dijalog, 2008.
12. Pavičić, Snježana. *Likovni život u El Shattu;* u: Katalog izložbe *El Shatt.* Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007.

13. Pavičić, Snježana. *Alternativne teatarske izvedbe iz 1945. godine, privatne i javne.* Zbornik *Družina mladih – Čudesna teatarska igra.* Zagreb: HGZ, ArtTresor, 2017.
14. Rodinov, M. S. *Izložba likovnih umjetnika Jugoslavije u Moskvi. Kulturna kronika 154.* Zagreb: Vjesnik, 1947.
15. Šrepel, Ivo. *Velike skupne izložbe hrvatske likovne umjetnosti u domovini i inozemstvu. Prosvjetni život, glasilo Ministarstva nastave, Državnog zavoda za narodnu prosvjetu i Hrvatskog saveza uljudbenih i prosvjetnih društava 6 (1/1942).* Zagreb: Ministarstvo narodne prosvjete, 1942.

FROM SUBVERSIVE TO MASS AND MANIFESTO

(exhibitions organised by communist culture committees in Croatia between 1943 and 1948)

This article reviews the important exhibition events in Croatia organised during World War II and in the post-war period up to 1948. The communist culture committees, in line with the then current political situations, in peace and war, organised at first subversive and illegal exhibitions, and then grand showpiece exhibitions with a large number of authors. The basic guidelines are commented on from examples of several exhibitions and their main themes, interpretations and accompanying texts in catalogues are registered. The dominant propaganda and ideological functions and their orientation to the popular mass audience are noted, as are other aspects, such as the understanding of the exhibition as financial support obtained via the sale of artworks. Almost all of the exhibitions went on tour as well, and were organised in many places. *The Exhibition of Paintings and Statues* prepared by Croatian anti-fascist artists in early April 1943 as a response to the *Mostra d'Arte* put on by the Italian fascist Culture Institute is mentioned, as is the exhibition put on as part of the huge event held at the time of the Congress of Cultural Workers of Croatia in Topusko from June 25 to June 27. After that, numbers of exhibitions were organised at the end of 1944 and in early 1945 in Dalmatia, under the common name of *Exhibitions of Partisan Painters*. They were held in Split, Dubrovnik, Šibenik and Zadar, and from the middle of 1945 in Zagreb, Rijeka and Ljubljana. Reference is made to the first post-war exhibition of caricatures in the Ethnographic Museum in Split, held in October 1945. Since exhibitions were held not only in Croatia, mention is made of the *El Shatt Exhibition of Folk Art and Crafts*, organised in June and July 1944 in the refugee camp in the El Shatt desert and then transferred to Cairo and Alexandria. Next came the great exhibition *Painting and Sculpture of the Peoples of Yugoslavia of the 19th and 20th Century*, which was prepared in 1946 in Belgrade, shown in 1947 in Zagreb and Ljubljana, and then in cities of fraternal foreign countries – Moscow, Leningrad, Bratislava, Prague, Warsaw and Krakow. Separately treated at the end is the *Exhibition of Works of Soviet Painters Aleksandr Gerasimov, Sergey Gerasimov, Aleksandr Deyneka, Arkady Plastov*, whose works were to have been models to our artists, in addition to the 4th *ULUH Exhibition* held in the Round Pavilion in Zagreb, for which an unknown writer in the preface to the catalogue wrote of the decadence of the art of the West and the progressiveness of Soviet art, which did not, in fact, at the exhibition in question, turn out to be very creditworthy.